

Sećanja i naš odnos sa prošlošću

Ko ne voli da se seti lepih događaja u životu: dečiji rođendan, prva ljubav, uspešna matura, prvi uspeh u radnom životu...

Malo je teže u slučaju sećanja kojih ne volite da se setite. O tome se najviše čuti ili se zaboravi. To je ljudski i može da funkcioniše godinama – dok se jednog dana ta sećanja opet ne pojave i prošlost vas uhvati.

Svi mi imamo svoja dobra sećanja o kojima volimo da pričamo, pojedinačna i porodična. Isto tako gotovo svaki pojedinac, gotova svaka porodica ima nekih tajni o kojima čuti. Isto važi i za slučaj država – odnosno državnika i vlade: i oni imaju svoje priče i narative kako su se njihovi narodi spojili i osnovali državu uprkos velikim preprekama, nasuprot otporu raznih neprijatelja koji se obično predstavljaju u najtamnijim bojama. Ti nacionalni narativi, koji su u suštini svugde isti, postoje u raznim varijantama i pričaju se o državnim praznicima i u školama da bi se od mladog naraštaja stvorilo nacionalno telo lojalno državi, da bi se kreirao i održavao “nacionalni identitet”. To znači da su ti oficijelni narativi skoro uvek konstruisani i služe cilju da se napravi zajedništvo i odanost prema državi. Ti narativi imaju sposobnost da se osamostale, da budu “realna” sećanja, u koja se veruje i koja niko ne dovodi u pitanje.

Međutim, pored tih narativa postoji, naravno, mnogo sećanja na istinite, doživljene događaje, kao i dokumentacija koja na njih ukazuje. Širina tema i sećanja o kojima je moguće

Jugoslaviju nastalu po Velikom ratu zaokupilo je pitanje zašto sultana zameniti bečkim carem kada Srbija može da bude jugoslovenski Pijemont na Balkanu i preuzme vođstvo jugoslovenskog preporoda, odnosno srpskog, prema Garašaninovoj adaptaciji? I sećanje na skoro petsto godina muslimanske dominacije trebalo je da se potisne. Crkva i država su stvorile nacionalni kult sećanja na borbu za nezavisnost, pre svega na velike ustanke od 1804. do 1815. godine

Piše: **Nataša Mišković**

razgovarati u jednom takvom nacionalnom kolektivu uglavnom zavisi od stepena otvorenosti i razvijenosti civilnog društva te države. Autoritarne vlasti takve diskusije smatraju nepoželjnim i čak opasnim za njihov opstanak i zato ih potiskuju. Ako se neko ipak usudi da progovori, biće u najgorem slučaju isključen iz društva i proglašen izdajnikom jer ta osoba preti da izvadi neprijatne ili čak bolne istine iz prošlosti.

U najboljem slučaju, opet otvorena pitanja pojedinaca koja civilno društvo uvažava i koja se u javnosti diskutuju imaju snagu da podržavaju ravnotežu između pripadnika kolektiva i, pogotovo ako je u pitanju nasilje,

da pokrenu proces kolektivnog lečenja od zla doživljenog u prošlosti.

FASCINACIJA PROŠLIM: Dobro se sećam kako sam ja, ćerka jugoslovenskog gastarbajtera i Švajcarkinje, došla u Beograd kod očeve rodbine i kako su se oni zapravo stideli što je ovde izgledalo ponešto siromašnije nego u bogatoj, čistoj, urednoj Švajcarskoj, gde još živim. Pozvali su nas u Skadarliju i na druga lepa mesta, gde sam se najela čevapa i slatkiša i naučila da pevam starogradske pesme. Za mene su takve zabave bile izraz domovine, radosti života i postale su drage uspomene. Za razliku od mene, moja rodbina to nije tako

Žena i muškarac sa sela prolaze pored kafane Mala Slavija, Beograd

shvatila: kao dobri i brižni domaćini, videli su samo ono što nije valjalo: niske kućice, neravna kaldrma, kola na trotoarima od kojih se ne može proći, nečistoća oko kontejnera i možda i dalje. Rekli bi mi: "Pa znaš, ovde je ipak nešto zaostalo. To je, eto, tako zbog Turaka koji su nekad ovde vladali i nama to tako ostavili". To objašnjenje sam u mladosti čula više puta. Ne samo da mi to uopšte nije smetalo, naprotiv: mene je ta turska prošlost Beograda fascinirala toliko da sam htela više da saznam o tome. Toliko čak da sam uzela doktorski rad iz istorije da pišem o promeni Beograda od osmanske kasabe u prestonicu Kraljevine Srbije.

Moje zaključivanje tokom studija i istraživanja na švajcarskim univerzitetima nije bilo u skladu sa onim šta sam očekivala i još više me je fasciniralo. Doznala sam, na primer, da su se rani srpski knezovi oblačili na način osmanskih dostojanstvenika i da su podržali nesrećnog sultana Selima Trećeg u borbi protiv buntovnih janjičara ajana Pazvanoglua. Fasciniralo me je da je čuveno Načertanije Ilije Garašanina u suštini autorsko delo jednog poljskog revolucionara, koji je podsticao Srbe protiv osmanske vlade i još mnogo više protiv teritorijalnih zahteva velikih sila Au-

strije i Rusije, a da ga je Garašanin samo nešto adaptirao. Kad sam prvi put pročitala, skoro nisam mogla da verujem da su beogradski muslimani 1860-ih bili iseljavani po nalogu sultana, a ne prvenstveno zato što su ih Srbi poterali. U to vreme autonomna kneževina Srbija još je bila integralni deo Osmanskog carstva – i to pored činjenice da je autoritet sultana brzo propao, da je lojalnost prema njemu nestala, i pored reformi i privilegija uoči osmanskog državnog bankrota 1873. godine i raznih pobuna na periferiji.

BUDUĆNOST U EVROPI: Kada je Srbija 1878. postala nezavisna

od Osmanskog carstva, budućnost mlade monarhije bila je u Evropi, u tesnom političkom savezu sa Habsburškom monarhijom, koja je na Berlinskom kongresu nastojala da Srbija bude suverena od sultana, a u isti mah da se mora prikloniti ekonomskoj zavisnosti od Beča. Habsburška monarhija je takođe tražila, i dobila, saglasnost ostalih sila da okupira Bosnu, Hercegovinu i Novopazarski Sandžak. U međuvremenu, memorandum poljskog agenta se polako širio i razvijao svoje dejstvo: zašto sultana zameniti beč-

Prodavac sira na jednoj beogradskoj pijaci

kim carem kada Srbija može da bude jugoslovenski Pijemont na Balkanu i preuzme vođstvo jugoslovenskog preporoda – odnosno srpskog, po Garašaninovo adaptaciji?

I sećanje na skoro petsto godina muslimanske dominacije trebalo je da se potisne. Crkva i država su stvorile nacionalni kult sećanja na borbu za nezavisnost, pre svega na velike ustanke od 1804. do 1815. godine. Obrenovići su se predstavili kao potomci srpsko-vizantijskih vladara i heroja sa Kosovskog polja. O unutrašnjim konfliktima, naročito o smrti Karađorđa, nije se govorilo. Takođe se eliminisalo sve što je previše podsetilo na osmansko doba ili mu se dao novi smisao. To je doba kada se u Beogradu izgradila ulica Kneza Mihaila, koja je kao široki bulevar sa elegantnim radnjama preuzela ulogu centra grada od stare čaršije u današnjoj ulici Kralja Petra.

Šta je to značilo za sećanje na osmansko doba? Tužiti isključivo drugu stranu u konfliktnoj situaciji – iako je za konflikt uvek potrebno barem dva strane – ili ćutati o bolnim događajima iako sve ima slične posledice po društvo kao u slučaju razvoda kada bivši supružnici ne priznaju vreme proteklo u braku kao deo sopstvenog života.

Omalovažavanje bivšeg partnera i negiranje zajedničkog života omalovažava i sopstveni život, isključivanje celog jednog važnog perioda života iz sećanja ostavlja posledice, ne samo po mir sopstvene duše nego i po mir duša potomaka. To je kao da se prekine veza sa samim sobom i nizom generacija.

Konstruisani narativi to mogu do-

nekle da pokriju, ali nevidljiva rupa iza njih ostane i deluje na sreću i stabilnost života onih kojima taj dodir, ti koreni nedostaju. Iza nezavisnosti Kneževine Srbije i perioda tranzicije stoji nekoliko stotina godina pripadanja Osmanskom carstvu i koliko god surov razvod i raspad bili, taj period se i te kako odnosi i na našu sadašnjost.

Posmrtni sprovod Mustafe Kemala Atatürk na Trgu Ulus, Ankara 1938.

FOTO: NAMIK GORGUÇ SELAHATIN GİZ

Kult tela

Primer "Pobednika" ukazuje na drugu temu u okviru izgradnje nove nacionalne države: kult tela. "Mens sana in corpore sano" (Zdrav duh u zdravom telu), ta čuvena izreka iz pesme rimskog pesnika Juvenala, uzeta iz konteksta, postala je jedna od ključnih tačaka nacionalističkih programa za izgradnju države i bolje od svega predstavlja duh vremena 1920-ih i 30-ih godina. U nacional-socijalističkoj, fašističkoj interpretaciji značila je ne samo da se državljani, pre svega mladež, kroz obrazovanje i sport formiraju u nacionalnom duhu nego se podrazumevalo da se tako nastalo nacionalno telo mora očistiti od svega što su ovi ideolozi smatrali nedostojnim: invalidi, manjine, stranci – put koji je vodio direktno u evropsku katastrofu Holokausta.

Slike izložene u okviru ove tematske celine prikazuju masovne sportske manifestacije i novi kult tela kao posledicu potrebe da se na ruševinama Austrougarskog i Osmanskog carstva i Prvog svetskog rata izgradi nova, složena država. I veoma popularna, jugoslovenski orijentisana masovna organizacija Soko, bila je inspirisana sličnim, poput češkog Sokola i nemačkog pokreta fiskulture. No, put u fašistički smer nacionalnog nije bio predodređen.

Danas se retko ko seća euforije koja je nekad bila povezana sa osnivanjem Jugoslavije. Zemlja je rušena dva puta, prvo 1941, onda 1990-ih. U socijalističkoj Jugoslaviji narativ Komunističke partije prekrivao je sećanje na ono što se u krvavoj borbi pod fašističkom okupacijom i u Hladnom ratu desilo, dok se krajem 1980-ih odvezani duhovi Drugog svetskog rata nisu vratili punom snagom. Nije lako suočavati se sa bolom i grehom koji je neko sam doživeo ili učinio ili su to uradili njegovi najbliži. Nije to za kukavice. Treba hrabrosti suočavati se sa prošlošću, ali i radoznalosti da se odgonetne: odakle dolazim, kuda idem? Šta mogu učiniti za budućnost svoje dece, kako ću kao roditelj da ih ispratim? Cilj izložbe "Gradovi u pokretu – postosmansko nasleđe" je da na zanimljiv način bude doprinos razrešavanju ovih pitanja.

Ko bi danas znao sve te arapske i persijske korene velikog broja srpskih reči, ko bi znao odakle dolazi način kuvanja naše kafe ili naših jela, imena toliko cveća i biljaka, tehnika naše radinosti? Ko bi znao da karakteristične balkanske kuće sa doksatom, po opisu čuvenog arhitekta Branimira Kojića, imaju svoje identične sestre na ankarškoj tvrđavi, kao i na raznim drugim anadolskim gradovima? Ko može da zamisli Balkan bez jogurta?

Pet vekova je dug period, a sve ono u njemu što ima još dublje korene može se dovoditi u vezu sa vizantijskim i predvizantijskim vremenom. To je naša kultura: tiče se nas, lepa je i dobro se osećamo kad brinemo o njoj.

Ove misli pokrenule su tačke putujuće izložbe koju sam realizovala kao rezultat velikog švajcarskog istraživačkog projekta, a u saradnji sa Muzejom Jugoslavije, koja će biti prikazana u prostorijama Istorijskog muzeja Srbije do kraja januara 2018.

JUGOSLAVIJA & TURSKA: Osnivanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slove-

Dnevni ulov lovca na pacove na Velikoj pijaci, Beograd 1926

naca može se tumačiti kao postratno rešenje rađeno pod velikom pritiskom u pariskim konferencijskim salama na kraju Velikog rata, a bilo je i početak jugoslovenske države koja je ujedinila narode jugoslovenskog govornog područja i koju su mnogi želeli, puni nade i velikih očekivanja.

Za razliku od Republike Turske, koja je nastala na ostacima rušenog i poniženog Osmanskog carstva, na genocidu nad Jermenima i razmeni Grka i Turaka po Lozanskim ugovorima iz 1923, znači jedne nove države namenjene isključivo Turcima muslimanske vere, jugoslovenska monarhija je uključila sve stanovnike, nezavisno od vere i jezika, kao državljanu nove jugoslovenske nacije. Govornici jugoslovenskih jezika su naravno bili u množini i zato dominirali, a Srbija se nalazila u vodećoj poziciji, pre svega zato što je kao jedina teritorija još pre rata bila nezavisna država.

Euforija u novoj nezavisnoj državi posle toliko godina rata bila je velika. Kao što su u Turskoj ratne destrukcije bile ogromne, ali je i ogroman iza-

zov bio rukovođenje zemljom koja pre rata uopšte nije postojala nego je bila podeljena između više država, tako da se administracija Kraljevine Srbije "napumpala" na mnogo veću, jugoslovensku.

Za razliku od toga, Turska je kao nasledna država Osmanskog carstva bila smanjena na teritoriju Male Azije, Anadolije, makar bila još četiri puta veća od cele Jugoslavije. Na fotografijama iz 20-ih i 30-ih godi-

na izloženim u prostorijama Istorijskog muzeja Srbije prisutan je taj nastanak novih država, ali se izložba nije posvećena tim novim državama nego velikim gradovima kao što su Istanbul, Beograd, Ankara i Sarajevo i promenama u svakodnevnom životu njihovih stanovnika koji su posledica tih dešavanja. U to doba,

Novogodišnji bal, Istanbul, pozne tridesete godine

FOTO: ACA SIMIĆ-RAKA RUBEN

početkom 20-ih godina, veliki dnevni listovi Turske i Jugoslavije, kao i ostalog Balkana, prvi put su zaposlili sopstvene foto-reportere, profesiju koja je tek formirana prethodnih godina kroz posao ratnih reportera i koja je postala izuzetno "hip" i atraktivna baš zato što se bavila novom tehnologijom – slično kao danas, na primer, blogeri ili video-snimatelji. Tadašnji foto-reporteri oblačili su se kao gospoda, aktivno su učestvovali u socijalnom životu grada, da li na šanku prestižnog bara ili na nekom počasnom fudbalskom turniru, kao što prikazuje primer mladog turskog foto-reportera Selahatina Giza. Njegov kolega Aca Simić bio je poznat u celom gradu po velikom motoru kojim je svuda mogao da stigne prvi – "rasender reporter", kaže se na nemačkom.

Ovi profesionalci pratili su ne samo sve što se dešava u gradu nego i šta kolege rade u svetu. Međusobno su se inspirisali i eksperimentisali kamerom i njenim mogućnostima. Snimali su mondenske noćne scene ili scene unutar zgrada, socijalno kritične teme. Pokušali su da fotografišu iz neobične perspektive koja je zahtevala riskantne manevre i ponekad u opasnost dovodila i njihov život: popeli bi se na gradilišta Zemunskog mosta ili krov neke crkve, kao Grdijan ili Simić, ili na minaret Baja-

zitove džamije kao Namik Gorguč i Selahatin Giz u Istanbulu. Gledano iz današnje perspektive, sreća je što su beogradski foto-reporteri i dalje radili sa zastarelim teškim foto-aparatom sa staklenim pločama. Kada se ti negativi danas digitalizuju, dobijemo oštre slike izvanrednog kvaliteta koje do detalja osvetle i ožive prošlost grada. Pojavom genijalne, lagane Leika kamere, koja radi sa filmskim negativima, prešlo se tokom 20-ih i 30-ih godina na jeftiniju i mobilniju

Seljak katolik s devojkom na Bašćaršiji, Sarajevo 1939.

FOTO: ALIJA M. AKŠAMITA

Svirači zurle i bubnja na vašaru u Beogradu

tehniku koja je omogućila da se ljudi slikaju i u pokretu.

FOTOGRAFIJA ŽIVOTA: Kroz objektiv svojih kamera foto-reporteri su istraživali okolinu, ali i u isto vreme, manje ili više svesno, proizveli značajne istorijske dokumente pomoću kojih možemo danas da rekonstruišemo gradsku svakodnevicu prošlih vremena – kao i mnoge druge teme – ako znamo kako da ih tumačimo. Fotografija je bila skupa tehnika. Mnogo se manje slikalo u odnosu na danas, a samo je mali deo slika objavljan u dnevnim novinama. Najveći deo izveštaja u velikim dnevnim listovima Turske i Jugoslavije – Politika i Vreme, Džumhurijet i Akšam – odnosio se na političke događaje. Kao i danas, zadatak lokalnih foto-reportera bio je dokumentovanje tekućih poslova i javnih nastupa vlasti, pre svega kralja u Jugoslaviji i Ataturka u Turskoj. Ilustracije inostranih događaja novinske kuće su kupovale uglavnom od inostranih agentura slika. Izveštavanje o sportskim događajima doživelo je pravi bum i zauzelo značajan deo fotografskih ilustracija u jednom listu. Popularnost sporta se posle Prvog svetskog rata brzo širila, u Jugoslaviji pre svega fudba-

▲ Prodavac đevreka čita novine, Istanbul, tridesete godine

la i rukometa (odnosno "hazene", to jest rukomet po češkom načinu), kao i boksa, koji je bio vrlo popularan u Turskoj i širom Balkana. Stranice namenjene lokalnim događajima pokazivale su slike građevina i novih infrastruktura, dešavanja u društvima, esnafima i u kulturi, o zabavama i kuriozitetima. Važno je biti svestan toga da su fotografije često nameštene, da su napravljene s ciljem da se jedan događaj dokumentuje na određen način i da se slike ne mogu čitati kao stvarni narativ – uvek treba da se istraži kontekst u kojem su nastale. Zato su bitne novine i časopisi u kojima su slike bile objavljene i koje nam daju informacije kako su ih novinari koristili uz tekst.

Dalje je bitno da se zna o dešavanjima u određenom gradu. Ako, na primer, imate sliku iz Beograda 1926. godine koja prikazuje red ubijenih pacova pored psa, okružene jednostavno obučenim ljudima koji se raduju uspešnom dnevnom lovu na Glavnoj pijaci na sadašnjem Studentskom trgu, bitno je da imate i informaciju da su u to vreme vlasti pripremile ukidanje glavne beogradske pijace na mestu gde se vekovima nalazila. Te godine je otvoren novoizgrađeni tržni centar na Zelenom vencu, gde su trgovci sa stare pijace morali da se presele da bi nastavili prodaju u savremenim higijenskim uslovima, hteli ili ne, a bivša glavna

pijaca pretvorena je u reprezentativan park okružen zidom, kao što je i danas.

MODERNA: U istraživanju smo koristili arhive iz zaostavštine pojedinih fotografa kao što su već spomenuti Namik Gorguča i Selahatin Giz iz Istanbula, foto-dokumentacije Borbe i Politike, koje čuvaju rad Svetozara Grdijana i Ace Simića, zbirke raznih muzeja i arhiva u sva četiri grada i određene dnevne novine i časopisi iz 20-ih i 30-ih godina. U analizi urbanih pejzaža postosmanske balkanske prošlosti interesovalo nas je, prvo, šta podseća na zajedničko osmansko doba u naša četiri grada i, drugo, kako su se pod novim nacionalnim uslovima dalje razvijali.

Bilo je za očekivati da će biti sličnosti između Beograda, Istanbula, Sarajeva i Ankare. Iznenadilo nas je koliko se tih sličnosti odnosi, zapravo, na nacionalnu modernu. Od 206 fotografija koje smo izabrali za izložbu, oko osamdeset se odnosi na konstrukciju moderne države: prvo

O autorki

Dr Nataša Mišković je istoričarka i istraživačka profesorka na Bliskoistočnim studijama na Univerzitetu u Bazelu. Autorka je monografije "Bazari i bulevari. Svet života u Beogradu devetnaestog veka", u izdanju Muzeja grada Beograda, Beograd 2010.

▲ Dve elegantne mlade muslimanke, Sarajevo

u urbanističkom smislu, da su političke elite adaptirale ili novoizgradile centre glavnih gradova kako bi im služili kao bina za predstavljanje sopstvenih programa. Najviše je to izraženo u Ankari, gde je pored stare kasabe oko tvrđave izgrađen gotovo novi grad po urbanističkom regulacionom planu koji su predložili inženjeri i arhitekte iz Nemačke.

I navedeni primer lovaca pacova na staroj pijaci spada u ovu tematiku. Još jedan beogradski primer je nova interpretacija beogradske tvrđave, nekadašnjeg sedišta osmanskih vlasti. Pored bivšeg konaka muhafiza podignut je spomenik, Meštovićevo "Pobednik", koji je brzo postao simbol grada. Taj spomenik je na kraju balkanskih ratova trebalo da se podigne na Terazijama u znak pobeđe i priključenja Vardarske Makedonije Srbiji. Radovi su bili prekinuti zbog Prvog svetskog rata, a kada se Meštović raspitao početkom 1920-ih godine kako dalje, stigao je protest građana protiv skulpture golog muškaraca usred centra grada. Rešenje je bilo spomenik na visokom stubu okrenut prema rekama i bivšim habsburškim, a sada jugoslovenskim teritorijama. Kalemegdan se utvrdio kao prostor elitne savremene umetnosti pored u isto vreme nastalog paviljona Cvijete Zuzorić; u drugim parkovima Beograda prevladali su spomenici po ukusu šire publike, pokazujući narodne heroje u uniformi ili u narodnoj nošnji. ■